

ють у дитбудинку. "Через відсутність громадського транспорту дітей не могли переправити в спеціалізовані медичні установи... упродовж двох днів українські військові лікарі оглянули всіх вихованців дитбудинку. У дітей віком від 9 місяців до 12 років виявлені малярія, кишкові інфекції, простудні захворювання. За результатами медичного обстеження українські військові лікарі призначили кожній дитині курс лікування й передали необхідні медичні препарати" [14]. Неодноразовими були подібні випадки в інших місцях перебування українського миротворчого контингенту, зокрема, в Іраку та Косово.

Підсумовуючи факти з питання медичного забезпечення миротворчих операцій, ми можемо зробити висновок, що воно є одним з найкраще налагоджених моментів миротворчого побуту, що обумовлюється постійною необхідністю перебування медиків поряд з миротворцями через частоту випадків їхніх бойових поранень. Також слід відзначити фактор високої кваліфікації та досвідченості українських медиків.

Одним з найголовніших є питання оплати праці миротворців. Середня заробітна плата солдата миротворчих з'єднань становить 800–900 дол. США (\$) на місяць, рядового контрактника – 500–550 \$ залежно від країни розташування місії. Найбільшою на цьому тлі була заробітна плата українських військових у складі Багатонаціональних сил в Республіці Ірак (офіцери – від 960 до 1200 \$, рядові-контрактники – 600–650 \$ [7]). В середньому, оплата праці військового у миротворчому контингенті є в 5–7 разів більшою від середньої заробітної плати військового у звичайному підрозділі.

Таким чином, незважаючи на всі побутові незручності, ризики та часту нереалізованість обіцянок Міністерства оборони військовослужбовці йдуть у миротворчі підрозділи, оскільки на тлі критичної ситуації в регулярних частинах армії миротворчість дійсно є виходом й у фінансовому плані, і у плані просування по кар'єрній драбині.

Отже, повсякденне життя миротворців Збройних сил України виступає складною і малодослідженою темою. Миротворчі підрозділи України є елітною частиною української армії. Українським миротворцям властива, як і усій українській армії, висока професійна підготовленість та сумлінне ставлення до виконання завдань. У той же час їх не оминають корупція, фактор злочинності серед особового складу та інші негативні явища. Оскільки миротворчі підрозділи є взірцем усього українського війська і до них постійно прикуто увагу громадськості, то інформація про всі їхні позитиви та негативи розповсюджується дуже швидко і часто набуває гіпертрофованого вигляду. Саме тому погляд на їхню діяльність очима пересіч-

ного українця допомагає відійти від штучно сформованого офіційного образу та об'єктивніше оцінити її.

Військовослужбовці миротворчих контингентів живуть не в абстрактному світі державних нормативних актів, що часто лишаються на папері, і чітко усвідомлюють це. Незважаючи на певні проблеми із харчуванням, одягом, іншими видами спорядження, вони лишаються задоволеними життям та службою. Причиною цього є усвідомлення набагато гіршої ситуації в інших регулярних частинах на території України. Утім, наше дослідження показало доволі високий рівень медичного та транспортного забезпечення миротворців. Найголовнішим фактором матеріальної частини повсякдення є заробітна плата військовослужбовця, яка є набагато більшою за платню у звичайних частинах. Саме матеріальний фактор і змушує українських військовослужбовців іти служити в миротворчі частини, досить часто ризикуючи там власним життям.

1. Волошин Владислав. "Не хватает нам в Кувейте борща". Украинский майор в Кувейте. Смешное интервью // Известия. – 2003. – 10 квіт.
2. Держач О., Коберський Л. Українсько-польський батальйон: Історія і сучасність : (Нарис). – Л., 2001. 3. Здійснено напад на українського офіцера в Іраку // УНІАН-Євроінтеграція. – 2005. – № 2. – С. 31.
4. Історія участі Збройних сил України у міжнародних миротворчих операціях. Офіційний веб-портал Міністерства оборони України // www.mil.gov.ua/index.php?part=peacekeeping&lang=ua&sub=history.
5. Миротворчий кошторис – \$ 3 українцям та \$ 26 – американцям. Побут наших солдатів у Косово. 5 канал // 5tv.com.ua/newsline/184/40/12274.
6. Миротворці стають імпотентами? // Рівне вечірнє. – 2004. – 16 квіт.
7. Про забезпечення діяльності українського миротворчого контингенту, що направляється до Республіки Ірак для участі у міжнародній миротворчій операції. Постанова КМУ від 4.06.03. Офіційний веб-портал ВР України // www.rada.gov.ua.
8. Про затвердження Положення про організацію медичного забезпечення військовослужбовців Збройних сил України, які залучаються до участі в міжнародних миротворчих операціях. Наказ Міністра оборони від 14.12.04. Офіційний веб-портал ВР України // www.rada.gov.ua.
9. Про результати перевірки використання коштів Державного бюджету України, виділених у 2001–2003 роках Міністерству оборони України на забезпечення участі у міжнародних миротворчих операціях. Звіт Рахункової палати України. Офіційний веб-портал Рахункової палати України // www.ac-rada.gov.ua/achamber/control/uk/publish/article/main?art_id=83346&cat_id=38962.
10. Рівненський миротворець. Розповідь дружини, чоловік якої служить в Іраку // Ого. – 2003. – 16 жовт.
11. Українські миротворці в Ліберії можуть спілкуватися зі своїми близькими по телефону. Офіційний веб-портал КМУ // www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=4304914&cat_id=35884.
12. Українські миротворці носять камуфляжну форму, що шили її для них засуджені жінки з Чернігівської виправної колонії. 5 канал // 5tv.com.ua/newsline/politics/2005/07/08/568035.htm.
13. Українські миротворці продають у Косово солдатам США військово обмундировання. Подрибиці // www.podrobnosti.com.ua/news/2003/09/24/19-00.
14. Українські миротворці рятують африканських дітей. Українські новини. 4.12.06 // www.ukranews.com.
15. Участь Збройних сил України у миротворчих операціях. Офіційний веб-портал Міністерства оборони України // www.mil.gov.ua/index.php?part=peacekeeping&lang=ua.
16. Яременко Ю. Український знак у Лівані // Дзеркало тижня. – 2003. – 9 серп.

Надійшла до редакції 30.01.06

Д. Кудінов, асп.

ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕРОСІЙСЬКОЇ СЕЛЯНСЬКОЇ СПІЛКИ НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ У 1905 РОЦІ

Здійснено аналіз організаційної і пропагандистської роботи Всеросійської селянської спілки серед селянства Харківської, Полтавської і Чернігівської губерній. Особливий акцент зроблено на період другої половини 1905 р., коли ця масова організація досягла найвищого піку політичної активності в Україні.

The analysis of the organizational and propagandistic work of the All-Russian Rural Association among the rural population of Kharkivska, Poltavska and Chernigivska provinces has been made in the article. A special accent is made on the period of the second half of 1905, the time, when this mass organization reached the highest peak of the political activity in Ukraine.

Інтерпретація реальної історії революції 1905–1907 рр. потребує оновленого погляду на роль класів, партій і всіх широких громадських організацій у протистоянні царському режиму. Значна кількість архівних даних, багато сучасних історичних робіт вказують на велике значення, яке відігравав Всеросійський селянський союз (ВСС) у революції і, зокрема, у Полтавській, Чернігівській і Харківській губерніях, що примушує за-

мислитися над значенням і розмахом діяльності Союзу на території Лівобережжя.

Поява ВСС є наслідком царського рескрипту 18 лютого 1905 р. У травні 1905 р. селяни Московської губернії, скеровані земсько-ліберальною інтелігенцією, зібралися на сход, на якому ухвалили приговор про організацію Союзу на зразок професійних організацій міських робітників. Сход сформував оргбюро зі скли-

© Д. Кудінов, 2007

канья з'їзду ВСС. На з'їзд мали зібратися делегати від регіонів усієї Росії, згодні із першим програмним документом організації, написаним у вигляді приговору сільського сходу [7, с. 7].

Виключну роль в організації ВСС відігравали брати Семен і Василь Мазуренки, члени РУП. Мазуренки намагалися привернути до справи ВСС своїх однодумців – меншовиків і рупівців. Запрошення прийхати на Дон, де брати Мазуренки розпочали формувати комітети Союзу, для виробки програми ВСС зокрема надсилалося В. Винниченку і Д. Антоновичу, але українські ліві не відгукнулися на цю пропозицію [9, с. 24]. Проте Союзом зацікавилися загальноросійські ліві партії, що відразу обумовило його інтернаціональний характер, підпорядкування організації насамперед соціальним завданням селянства.

Про сход московських селян мешканцям інших губерній стало відомо із ліберальної преси й усній агітації членів ПСР та "Союзу визволення" на селі. Розрізнено у провінції з'являються перші осередки Союзу. У Харківській губернії найперший Союз зародився у Сумському повіті, де ще навесні 1905 р. розгорнувся рух вироку селянства, що спрямовувався повітовим сільськогосподарським товариством. 15 травня у Сумах відбувся п'ятитисячний мітинг селян, на якому було ухвалено петицію на ім'я Миколи II із проханням провести аграрну реформу на користь селян, ввести демократичні свободи та ініціювати скликання Установчих Зборів. Від сільських громад повіту передача петицію покладалася на місцевого селянського лідера А. Щербака, який і вручив приговор у руки голови Ради міністрів С. Вітте [19, с. 134–135]. 29 травня у місті вдруге відбувся мітинг. Тут уже лунали радикальніші вимоги (поділити громадами поміщицькі, кабінетні і монастирські землі, добитися ліквідації інституту земських начальників, вимагати визволення політичних в'язнів, запровадження демократичних свобод, бойкоту сплати податків, відмови від військового обов'язку і т.д.) [5, спр. 11, арк. 42–43]. Незважаючи на подальші репресії проти членів товариства і радикально налаштованих селян (у червні було заарештовано до 100 осіб), політична боротьба у повіті не припинялася. 25 липня у с. Юнаківка Сумського повіту відбулося зібрання 13 активістів селянського руху від сіл Юнаківка, Стецьківка і Локня. Тут було обрано чотири делегати на Установчий з'їзд ВСС. Делегацію очолив письменник Сумської ремесленої управи А. Овчаренко, а Сумське сільськогосподарське училище виділило 120 крб. на поїздки [20, с. 360].

Установчий з'їзд відбувався напівлегально упродовж 31 липня – 1 серпня 1905 р. у Москві. Тут були присутні 100 делегатів від 22 губерній Росії в тому числі і від трьох лівобережних, які взяли активну участь в обговоренні питань з'їзду. Обговорення земельного питання порушив делегат від Харківської губернії. Він агітував за передачу поміщицької землі зuboжілим селянам, яким і "жити складно і мовчати більше не можна" [7, с. 48]. З'їзд висловився за ліквідацію приватної власності на землю і перетворення її на загальнонародний достаток. Гострим виявилось питання викупу землі. Делегат від Чернігівської губернії запропонував приватні землі забрати на умовах викупу, а решту без. При цьому він вставав на захист насамперед не поміщиків, а селян-власників, що придбали землю за рахунок Селянського банку. Земля мала надійти у користування всіх, хто буде її обробляти, виключаючи євреїв, поміщиків і купців. Викуп повинен встановитися по природній доходності землі. Його слід розкласти на всі землі, встановити спеціальний земельний податок [7, спр. 44, арк. 2–4].

У питанні про виплати компенсації за конфісковану землю ніхто не казав про вартість землі або ренту. Делегатів хвилювали морально-етичні критерії справедливості. Так, представник Харківської губернії звернув увагу на

те, що "земля, будучи створінням природи, даром Божим, первинно нічого нікому не вартує і, на відміну від продуктів праці, предметом купівлі-продажу бути не може". Компенсацію слід виплачувати лише тим, хто володіє землею менше 20 років. Володарю землі, що підлягає конфіскації потрібно залишити не більше 50 десятин. Решту – відбирати без викупу. Дебати завершилися голосуванням із земельного питання: приватна власність повинна бути ліквідованою. Без викупу повинні бути відібрані монастирські, церковні, удільні, кабінетські і державні землі. У приватних власників земля відходила частково за викуп, частково безоплатно [7, с. 51].

З'їзд визнав потребу скликання як загальноросійських так й обласних з'їздів. За останні зокрема висловилися делегати-українці. Загальноросійський з'їзд перебрив на себе роль вищого органу Союзу. Виконавчими органами ВСС ставали комітети. Головний комітет завідував справами ВСС у проміжок між з'їздами Союзу. При обговоренні цього питання делегат від Чернігівської губернії висловився за владштування організації там, де це можливо, а не дотримуватися строго адміністративно-територіального ділення (повіт, губернія) [7, с. 42]. Непокоїла чернігівську делегацію і проблема неграмотності. З'їзд виступив за введення загальної безкоштовної освіти [7, с. 38].

По завершенню з'їзду розгорнувся процес формування низових структур Селянського союзу. По селах роз'їжджали агітатори, що намагалися утворити осередки Союзу на місцях. Улітку 1905 р. у дусі ВСС селянин Х. Москаленко агітував односельців с. Локністою Чернігівського повіту не сплачувати податки [3, спр. 2530, арк. 115–116]. У с. Оптове Крелевецького повіту з'явилася група ВСС у складі гімназиста Г. Махна і селян Ф. Удода й І. Сенченка. Вони переконували місцеве населення не сплачувати податки, не коритися владі, гнати поліцію і відбирати землю у поміщиків [3, спр. 2530, арк. 133]. Спробу утворити комітет Союзу здійснила і сільська інтелігенція Суразького повіту, проте через арешти зробити це не вдалося [10, с. 54].

До прийняття закону про скликання Державної Думи 6 серпня 1905 р. поширення набув рух вироку. У Чернігівській губернії, незважаючи на замовчування місцевою владою указу 18 лютого, селяни, дізнавшись про нього із газет, розпочали складати від общини до общини петиції. В усіх приговорах селяни вимагали землі та волі. При цьому землю поміщицьку слід придбати за викуп, а удільну і монастирську – без викупу. Характерно, що у вироках, які звичайно приймалися на сільських сходах, селяни ставили не тільки вимоги економічного, але й політичного характеру. На сільському сході в с. Новий Ропск Новозибківського повіту селяни вимагали амністії політичним в'язням, свободи слова, друку, зборів, союзів, недоторканності житла, негайного скликання народних представників на основі загального, прямого, рівного й таємного виборчого права, скасування непрямих податків і введенні прибуткового податку. Аналогічного змісту були складені петиції в селах Карповичі, Сушани, Бровники, Куршановичі, Ясеновка Новозибківського повіту [12, с. 11–12].

Проте по-справжньому широкого розмаху діяльність ВСС набирає після маніфесту 17 жовтня. Восени 1905 р. найміцніші комітети ВСС утворюються в Крелевецькому, Борзенському, Новозибківському, Ніжинському, Кобеляцькому, Хорольському, Миргородському, Лохвицькому, Сумському, Охтирському і Богодухівському повітах.

Поштовхом до активізації організаційного оформлення комітетів ВСС стали мітинги і демонстрації на честь завойованих свобод, які підіймалися демократичними партіями та активістами Союзу, що виходили з підпілля. Селяни збиралися на сільські сходи, під впливом промов агітаторів ухвалювали рішення про приєднання до Се-

лянського Союзу та виробляли свої пропозиції із земельного питання. Так, селяни с. Бучки Новгород-Сіверського повіту у громадському виборі заявили про необхідність обрання депутатів Державної Думи на чотиричленній основі, ліквідацію станів, відміну інституту земських начальників, амністію політв'язнів, реорганізацію волостей як загальної для усіх громадян адміністративно-територіального органу, запровадження прогресивної сітки податків, обов'язкової початкової освіти, демократичних свобод, націоналізації поміщицьких, державних, монастирських земельних угідь, державного фінансування духовенства. Також селяни оголосили, що цілою громадою вступають до лав ВСС [3, спр. 2530, арк. 35].

У Сумському повіті в такому ж дусі мітинги відбулися за період 19–26 жовтня у Юнаківці, Терешківці, Річках і Морочі. 28 жовтня 1905 р. зібрався з'їзд селян 12 волостей повіту, який постановив приєднатися до ВСС і висловився за скликання Установчих зборів не пізніше січня 1906 р. Селяни обрали повітовий комітет організації, на який поклали владні розпорядження стосовно селянських справ у краю. Лідером організації став А. Щербак [18, с. 141]. Наприкінці жовтня 1905 р. комітет організував страйк сільськогосподарських робітників Графської, Морочанської, Степнянської, Хотинської та Хутірської економії графині Строганової, Кровянської економії Прянишнікова, Ніколаївської економії Лоренца і Корчаківської та Юнаківської економії Лецинської. Страйкарі вимагали підвищення оплати праці, запровадження нових вахтових змін, збільшення оплати за святкові дні. Страйк в економіях Строганової відбувався в межах зрілих форм боротьби за економічні права. Керівництво страйку вдалося запобігти зняття з робіт прибулих робітників, руйнування та грабування поміщицьких маєтків. На термін страйку робітники відмовилися від уживання алкоголю. Усі дії страйкарів координувалися спільним страйковим комітетом.

Під час страйку у Юнаківці, Хотині та Яструбені утворилися селянські комітети ВСС, до яких масово залучалися страйкарі. Лише робітників сільськогосподарської майстерні Хотинської економії записалося близько 120 чол. Були переобрані волосні старшини та писарі. Адміністрація маєтків вимушена була втекти до Сум. Прибула до Хотині 29 жовтня команда козаків не змогла встановити попередній лад у маєтках. Урешті господарі маєтків вимушені були піти на поступки страйкарям і задовольнили всі їхні вимоги. Це була серйозна перемога селянства та його організації в повіті [3, спр. 10, арк. 38–40].

У Новозибківському повіті зорганізований наприкінці жовтня осередок ВСС охопив 10 сіл. Комітет провів вдалий страйк під час збору хлібів. У селах Мала та Велика Кривиця після нацькування козаків і поліції місцевим поміщиком, комітет розпорядився підпалити економію [2, с. 280].

У Кременчуцькому і Золотоніському повіті Полтавської губернії жодної агітації на користь ВСС не було. Селяни самі дізналися із газет про Союз і постановляли на сільських та волосних сходах про приєднання до ВСС [10, с. 54].

У Роменському повіті агітацію селян щодо вступу до ВСС розгорнули студенти Козлов і Корчак-Чепурківський. Вони організували мітинги у Засуллі, Волковцях, Коровенцях, Брестовці та інших місцях [6, с. 29–33].

У Вовчанському повіті ядром комітету ВСС став маєток толстовця О. Бодянского. За допомогою місцевої інтелігенції він створив таємну організацію "Святе братство", що ставала своєрідною трансмісією між ПСР і ВСС [17, спр. 2172–2174, арк. 10–44].

Українські комітети ВСС взяли активну участь на його делегатському з'їзді, який проходив 6–10 листопада 1905 р. у Москві. На з'їзд прибуло 187 делегатів від

27 губерній, які представляли 200 тис. членів організації. Головним питанням з'їзду стала земля. Його вирішення делегати покладали на Установчі збори, за які слід боротися мирним шляхом. Свої проекти експропріації і нового землекористування земель запропонували харківські і чернігівські делегати. А. Щербак виклав програму націоналізації землі, її зрівняльного перерозподілу. У тому ж дусі виступили Чернігівські представники. На противагу своїм колегам, що виступали за безвідплатне відчуження землі, полтавська делегація висловила за викуп угідь [7, с. 69].

Активно українські делегати обговорювали питання політичної боротьби. Сумський делегат запропонував низку подібних заходів: бойкот справників і земських начальників, ліквідація поліції, несплата податків, відмова від вживання алкогольних напоїв, здійснення повного бойкоту поміщиків; вони під народним тиском змусять режим піти на скликання Установчих Зборів. Також він закликав звернутися від імені ВСС, як "основи майбутніх Установчих зборів", до урядів іноземних держав з пропозицією вимагати від царського уряду сплати за процентами по кредитах і в той же час попередити їх, що селяни виплати роботи не будуть [10, с. 53, 56, 80].

Чернігівці запропонували сформувати народно-демократичну вертикаль влади згори донизу, переобрати сільські влади, ліквідувати поліцію і земських начальників, експропріювати поміщицьке майно і продовольчі запаси на користь голодуючим, організувати видачу продовольчих пайків безробітним села і міста, охороняти поміщицьке майно для загальних селянських потреб [10, с. 53].

В обговоренні низової структури ВСС делегати зверталися до досвіду найміцніших комітетів у Саратовській губернії, Війська Донського, Сумського і Чернігівського повітів. Так, сумський делегат розповів, що у повіті відбувається зрощування комітетів Союзу із чинними органами селянського самоврядування. Селяни перебирають волосні і сільські влади. У перспективі – обрання нового повітового земства. Лібералізація режиму повинна починатися не з ініціативи влади, а впроваджуватися самими масами, які б самостійно, спираючись на класову солідарність, добивалися ствердження демократичного ладу [10, с. 80].

Чернігівська делегація виступила проти негайного впровадження губернських і повітових комітетів, оскільки у багатьох місцях організації ВСС ще не існують, а багато організацій є стихійними. Повітові комітети слід віддати в управління інтелігенції, кооптованої до Союзу. Тут же чернігівці порушили питання про національну автономію Союзу, яка б стала у майбутньому основою автономії територіальної. Цю думку підхопив і полтавський делегат [10, с. 80].

Пропозиції українських делегатів лягли в основу Постанови Делегатського з'їзду Союзу. З'їзд висловився за передачу землі селянам, демократичний лад у країні, відміну всіх надзвичайних законів, амністію політв'язнів, зрівняння у правах станів, бойкотувати вибори до Державної Думи, створення основних ланок Союзу як волосних комітетів; обрав мирні заходи для боротьби за права селян (бойкот місцевої влади, сплати податків, постачання рекрутів, закриття державних винних "монополюк", відмова від фінансових операцій через банки) [14, с. 604–611].

За протоколом з'їзду зафіксовано 344 виступи, з яких лівобережні делегати зробили 48 (14 %). Особливу активність проявили делегати Суразького, Чернігівського і Сумського повітів.

Після завершення з'їзду діяльність ВСС активізувалася. Якщо напередодні з'їзду більшість місцевих організацій Союзу не мала ще вигляду оформлених комітетів, а лише ініціативні групи, то до кінця року у більшості повітів Лівобережжя існують впливові і чисельні осере-

дки. Загалом в Україні у листопаді-грудні 1905 р. нараховувалося 7 губернських, 12 повітових і понад 120 сільських і волосних комітетів ВСС.

Активно діяв Сумський повітовий комітет, діяльність якого перекинулася на сусідні повіти Курської і Харківської губерній. 20 листопада у Сумах відбувся з'їзд уповноважених від сільських громад Сумського, Лебединського, Охтирського, Богодухівського повіту Харківської губернії, Суджанського, Льговського, Путивльського і Рильського повітів Курської губернії. Обурені арештом 14 листопада ГК ВСС, делегати оголосили царський уряд "поза законом" та розглянули питання про перехід усієї повноти влади до комітетів Союзу [15, с. 97–80]. Протягом місяця селяни під проводом Союзу переобирали сільську і волосну владу, утворили міліцію, яка патрулювала вулиці Сум, безкровно встановивши свій контроль у повіті. Показовим є волосний сход 19 листопада селян сіл Терешківки, Гримківки та Іванівки Сумського повіту, який прийняв рішення усунути з посад сільських старост, писарів та збиральників податків за те, що вони не виконали волю селян про невизнання земських начальників, поліції, волосних судів і не приєдналися до ВСС [14, с. 170].

17 грудня на волосному сході у Хотині селяни постановили про експропріацію маєтків графині Строганової та передачу їх у розпорядження волосного комітету ВСС. Силові органи через нестачу сил виявилися безпорадними спинити хвилю селянського руху. Газета "Новая жизнь" у номері від 30 листопада 1905 р. повідомляла про масову втечу поміщиків із повіту. У грудні комітет почав видавати свій орган – "Селянську газету"; вийшло два номери.

У Полтавській губернії ВСС став найактивнішою демократичною організацією. Полтавський губернатор 26 листопада 1905 р. рапортував до Департаменту поліції про бойкот влад через агітацію ВСС у Лохвицькому повіті. Спроба арештувати лідера Лохвицького комітету І. Бедро 14 грудня 1905 р. наразилася на збройний спротив селян, через що прийшлося І. Бедро відпустити з-під варті [1, с. 82]. Приговори сходів селян Лохвицького повіту надсилалися до Державної Думи та друкувалися у газетах "Хлібороб" і "Полтавщина". Лохвицька група охопила широкий район діяльності і майже у кожній волості і великому селі були її представники, які займалися вербовкою нових членів, сприяли розповсюдженню нелегальної літератури і запрошували ораторів, запрошуючи для їхнього приїзду селян.

У Кобеляках активісти ВСС при підтримці повітового земства 28 листопада 1905 р. організували нараду з аграрного питання, яка ухвалила постанову про негайне скликання Установчих Зборів і передачу всієї землі селянам. Тут же козак Г. Струце і студент С. Фесенко організували повітовий комітет Селянської спілки, який поставив за мету розповсюдження в губернії ідей Союзу і вербування нових членів. Були утворені штат агітаторів і "народна міліція" із селян для охорони порядку. Наприкінці грудня 1905 р. Союз добився встановлення оплати праці робітника у 1 крб. на день в економіях сіл Погорелки, Куликівка і Михайлівна [7, с. 153–155].

У листопаді-грудні 1905 р. селяни Костянтиноградського, Полтавського, Прилуцького, Миргородського і Кобеляцького повітів під керівництвом ВСС здійснили економічний бойкот поміщиків і перестали сплачувати податки. 10 грудня Полтавський губернатор повідомляв, що влада у губернії тримається лише на багнетах, яких і так не вистачає у боротьбі з організованим селянством. У трьох населених пунктах поліції довелося випустити заарештованих через погрозу розправи юри. Стражники усюди бойкотувалися, а армійських підрозділів не вистачало для арештів революціонерів [3, спр. 2550, ч. 37 (2), арк. 169, 172].

Скаржився на Союз і начальник чернігівської жандармерії. Влада втратила контроль у районах, де найміцніше закріпився Селянський Союз – у Конотопському, Борзенському, Мглинському і Кролевецькому повітах. Тут бойкотувалися земські начальники, припинилася сплата податків, була розігнана поліція [4, спр. 1003, арк. 176].

Активізація дій Союзу в умовах арешту його керівництва примушувала місцеві комітети до регіональної консолідації. Ще по завершенню II з'їзду ВСС делегати-українці вибрали "Український комітет", доручивши йому організувати у Києві з'їзд селян від усіх волостей Малоросії. З цією метою були організовані "Обласні бюро сприяння ВСС", які енергійно розпочали роботу для організації обласних з'їздів і підготовки на них матеріалів до Всеросійського січневого з'їзду селян. Однак розпочатий у грудні залізничний страйк, а згодом розправа уряду над членами ВСС змусили відмовитися організаторів від місцевих зібрань. 4 січня відбувся з'їзд від ряду українських волостей у Києві, делегати якого були заарештовані в день скликання [9, с. 70–71].

Із середини грудня 1905 р. розпочинається широкомасштабний наступ контрреволюції. Масові арешти, які здійснювалися поліцією за підтримки армії, призводили до ліквідації як "селянських республік", так й окремих комітетів ВСС. Тільки у Сумському, Охтирському і Лебединському повітах було заарештовано до 350 учасників селянського руху [5, спр. 5, арк. 10].

У Лохвицькому повіті по справі комітету ВСС у селах Засульц і Сенки проходило понад 30 селян [13, с. 230].

Особливо жорсткою стала розправа над селянською громадою у с. Сорочинці 21 грудня 1905 р. статським справником Філоновим, яка увійшла в історію за твором В. Короленка як "Сорочинська трагедія". Під час придушення виступу було вбито та поранено 63 селянина. Усі жителі села піддалися езекуції [16, с. 484–485]. Внаслідок подібних дій влади більшість організацій ВСС на Лівобережжі взимку 1905–1906 рр. було ліквідовано.

Хоча окремі групи ВСС і продовжили своє існування у 1906–1907 рр., Селянський Союз, виконавши свою історичну місію, відходив у минуле. Феномен Союзу став приголомшуючим явищем для інтелігентних сучасників революції, які були здивовані несподіваною зорганізованістю селянства, достатньою зрілістю його вимог. На Лівобережжі ВСС перетворився на провідну силу революції, потіснивши інші організації, що доводиться і масштабністю його дій і впливовістю серед селянства. Одночасно це була чи не єдина організація, що пропагувала мирний варіант розвитку революції, що визнавали навіть її супротивники. В аналізі діяльності ВСС міністр внутрішніх справ Росії у 1907 р. зазначав, що там, де були побудовані сильні комітети Союзу насилля було менше – за цим стежили самі селяни. Так, Лохвицький повіт був чи не єдиним регіоном губернії, де не було зовсім спалених маєтків. "Саме Союз дисциплінував селянську масу і прищепив їй переконання в марноті і безцільності насильницьких прийомів боротьби за волю і землю..." [3, спр. 2550, ч. 37 (2), арк. 211].

Теж саме відмічає харківський губернатор, коли аналізує діяльність комітету Союзу у Сумському повіті [5, спр. 5, арк. 34].

Розправа режиму не звільнила селян від бажання заволодіти землею, а руйнація Союзу вивільнила їхній бунтарський дух, який нещадно розправився з поміщиком і старим режимом під час нових революційних виступів. Шанс суспільного договору, який надавав Союз, було втрачено. Попереду був можливий лише силовий варіант модернізації країни.

1. Веселовский Б. Крестьянский вопрос и крестьянское движение в России (1902–1906). – СПб., 1907. 2. Войтинский В.Л. Годы побед и поражений. – Берлин; Петроград, 1923. 3. ДАРФ. – Ф. 102, оп. 233,

спр. 2530, арк. 1–146. 4. ДАРФ. – Ф. 518, оп. 1, спр. 44, арк. 1–244. 5. ДАСО. – Ф. 741, оп. 1, спр. 11, арк. 1–143. 6. Крестьянский вопрос. – СПб., 1906. 7. Куреньшев А.А. Всероссийский крестьянский союз. 1905–1930 г. Мифы и реальность. – М.; СПб., 2004. 8. Лещенко М.Н. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції. – К., 1956. 9. Мазуренко С. ВКС // Красное знамя. – 1906. – № 2. – С. 19–94. 10. Материали к крестьянскому вопросу. Отчет о заседаниях делегатского съезда Всероссийского крестьянского союза 6–10 ноября 1905 года. Со вступительной статьей В. Громана. – Ростов на/Д., 1905. 11. Меркулов П. Старые дела // Деревня в 1905 г. (По воспоминаниям

селькоров). – М., 1926. 12. Михайлюк А.М. Крестьянское движение на Левобережной Украине в 1905–1907 гг. – К., 1950. 13. Обнинский В. Летопись русской революции. – М., 1907. – Т. 3. – Вып. 1. 14. Первый штурм. – М., 1990. 15. Пороскун І. Спогади про 1905 рік // 1905 рік на Сумщині: 36. наук. ст. – Суми, 1930. 16. Рибалка І.К. Історія Української РСР. Дорадянський період. – К., 1978. 17. ЦДІАУ – Ф. 336, оп. 1, спр. 2172–2174, арк. 10–44. 18. Щербак А. 1905 год в Сумском уезде // Пролетарская революция. – 1926. – № 7. 19. 1905 год на Украине. Хроника и материалы. – Харьков, 1926. – Т. I.

Надійшла до редколегії 18.01.06

О. Купчик, канд. іст. наук

ВСТАНОВЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ УРСР І ТУРЕЦЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ (1920–1922)

Проаналізовано особливості переговорного процесу з встановлення дипломатичних відносин між УСРР і Туреччиною 1920–1922 рр.

This article analyses the peculiarities of negotiation on installation diplomatic relation between Ukrainian SSR and Turkish in 1920–1922.

Важливим напрямом зовнішньополітичної діяльності України є розвиток двосторонньої співпраці. Розвиваючи відносини з європейськими країнами, українська держава може спертися на попередній історичний досвід. Серед держав, з якими Україна має значні традиції взаємостосунків, виокремлюється Туреччина.

Українсько-турецькі відносини ХХ ст. викликали значний інтерес дослідників. Роботи радянських істориків спочатку відзначалися пріоритетом висвітлення геополітичного протистояння радянських країн і капіталістичних держав у чорноморському регіоні [1; 3; 18; 35], а також радянсько-турецької військово-фінансової співпраці [2; 4; 8; 9; 21; 30; 32; 36–38]. В умовах відновлення незалежної української держави лише в окремих роботах опосередковано розглядається проблема двосторонніх відносин УСРР на початку 1920-х рр. Практично залишається поза увагою сучасних науковців невеликий післяреволюційний період, протягом якого радянська Україна виступала як суб'єкт міжнародних відносин і намагалася встановити дипломатичні стосунки з країнами-сусідами, зокрема Туреччиною. Виходячи з цього, метою статті є аналіз переговорного процесу між УСРР і Туреччиною у 1920–1922 рр., а також дослідження особливостей встановлення дипломатичних відносин між двома державами.

Радянське керівництво намагалось створити у чорноморському регіоні "антиімперіалістичний" блок, до якого, поряд з комуністичними Грузією, Вірменією, Абхазією й Азербайджаном [32, с. 21–23], мала входити сусідня Туреччина. Укладений після Першої світової війни невідгідний для Туреччини Севрський мирний договір 1920 р. (турки втратили володіння в межах Османської імперії), міжнародна ізоляція і війна Антанти проти нового республіканського уряду М. Кемалю, обумовили радянсько-турецьке зближення [24, арк. 58]. Туреччина у той час воювала з Грецією і була зацікавлена у фінансовій і військово-технічній допомозі УСРР і РСФРР [3, с. 33, 68]. Натомість, радянські країни, які протидіяли британському контролю над протоками Босфор і Дарданелли, знайшли союзника в особі Анкари [31]. На протигагу спробам західних союзників організувати із сусідніх з УСРР держав – Польщі, Румунії і Туреччини антирадянську коаліцію [35, с. 24], радянське керівництво прагнуло, за участю комуністичних Грузії, Вірменії, Азербайджану і Туреччини, створити пробільшовицьку "Антанту східних народів". Її лідером мала бути УСРР [17, арк. 45]. Водночас, укладання 16 березня 1921 р. між РСФРР і Туреччиною договору "Про дружбу і братерство" сприяло українсько-турецькому зближенню. Турецька республіка пододала міжнародну ізоляцію, уряд РСФРР першою визнав її як незалежну державу [18, с. 229–230].

14 квітня 1921 р. повпред УСРР в Москві – Ю. Коцюбинський повідомив РНК УСРР, що турецький посол в РСФРР – А. Фуад-паша запропонував від імені свого уряду укласти договір про взаємне визнання і встановлення дипломатичних відносин. Переговори А. Фуад-паша, пропонував розпочати через місяць у Харкові. 10 травня РНК УСРР погодилася провести переговори [16, арк. 5, 7–9]. Водночас турецький уряд пропонував попередньо обмінятися військовополоненими і цивільними біженцями [16, арк. 10, 14, 36]. УСРР, бажаючи зацікавити Туреччину укласти політичний договір, погодилася, як пише Х. Раковський у листі до Ю. Коцюбинського 1 серпня 1921 р. [23, арк. 39; 16, 35], попередньо підписати конвенцію "Про репатріацію військовополонених і цивільних інтернованих". 17 вересня 1921 р. у Москві її уклали український і турецький послы в РСФРР. Уповноваженим Туреччини у справах репатріації в УСРР було призначено Різу-бея – аташе турецької дипломатії в РСФРР [12]. Таким чином, ще до укладання основного договору, в УСРР уже був присутнім офіційний представник Туреччини.

22 липня 1921 р. А. Фуад-паша запропонував Ю. Коцюбинському перенести переговори до Анкари, бо грецька армія здійснила наступ в Анатолії [23, арк. 16]. УСРР, за порадою заступника наркома закордонних справ РСФРР М. Литвинова, наполягала, щоб конференція пройшла у Харкові, або у Тифлісі [16, арк. 27]. Однак зважаючи на те, що грецьке військо успішно просувалося турецькою територією, УСРР погодилася із пропозицією Анкари. 16 серпня 1921 р. політбюро ЦК КП(б)У за пропозицією Х. Раковського призначило надзвичайним послом для укладання з Туреччиною договору "Про дружбу і братерство" М. Фрунзе [6, арк. 20]. Призначення Командувача ЗС України і Криму головою делегації цікаве тим, що: 1) виконувати дипломатичне завдання доручили одному з кращих у той час командирів РСЧА; 2) М. Фрунзе призначили, коли Туреччина знаходилася у критичному становищі у війні з Грецією: після поразки турків у серпні 1921 р. грецька армія загрожувала захопленням Анкари [25, арк. 45].

Делегація УСРР таємно виїхала з Харкова 5 листопада 1921 р. [28, арк. 17 зв; 16, с. 95], на пароплаві "Ф. Дзержинський" перетнула Чорне море [15, арк. 7] і 13 грудня прибула до Анкари [32, с. 32]. Україно-турецька конференція відкрилася 25 грудня 1921 р. УСРР представляли – М. Фрунзе, радник НКЗС – А. Ждан-Пушкін, а також А. Соколов, Каратшин і Браун. Туреччину – глава МЗС – Ю. Кемаль, його заступник – Мунир-бей, а також Ю. Ангор-бей, Хінклед-бей, М. Абдул-Халік-бей і Кіасим-бей [33]. Радянські представники передбачали, що договір буде підписано шви-